

TARİHSEL SÜREÇTE ANADOLU'DA FRENGİ (SİFİLİZ)

Şeref ETKER

(Dr.)

T.C. Sağlık Bakanlığı

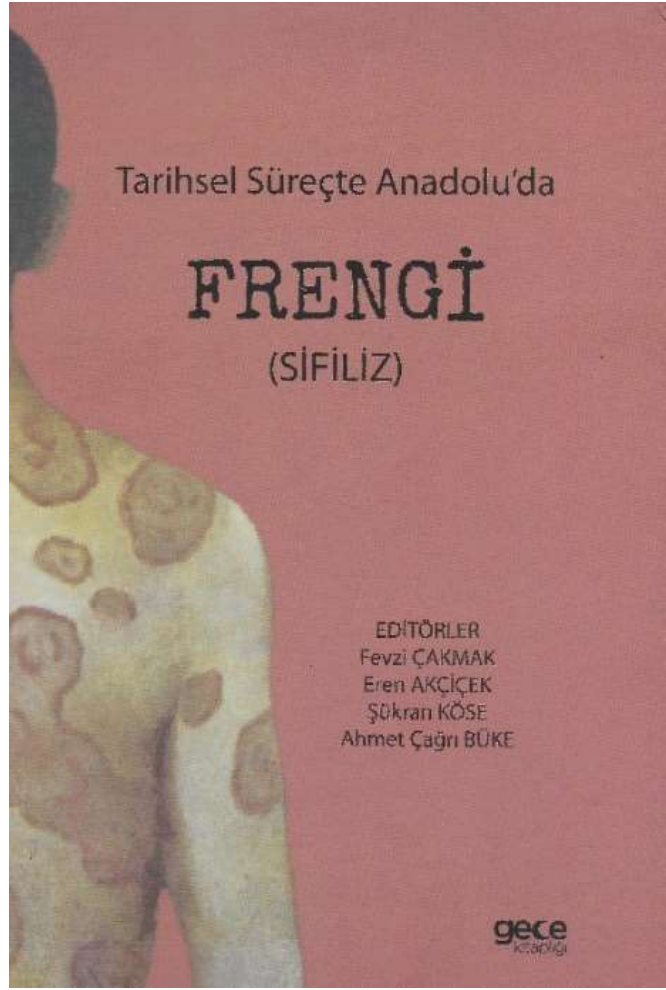
<https://orcid.org/0000-0001-6966-8816>

serefetker@gmail.com

Geliş Tarihi: 02.11.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Kitap İncelemesi

Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz), yay.haz. F. Çakmak, E. Akçiçek, Ş. Köse, A.Ç. Büke, Ankara, BUHASÜDER yay., 2024.

Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASÜDER) tarafından yayıma hazırlanan *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz)* 17 makaleden oluşmaktadır.¹ Derlemede yer alan iki makale hekimler, diğer yazılar tarihçiler tarafından hazırlanmıştır. Çokyazarlı kitaplarda editörlerin bir 'Giriş' yazısı ile çalışmanın hazırlanış yöntemini açıklaması ve çalışmaya bir biçimde bütünlük kazandırması beklenir. Anılan formatta editörler, hem hakem hem redaktör görevini üstlenmiş olurlar. Kitabın bir giriş yazısının olmaması başlangıçta bu işlevi eksik bırakmıştır.

“Anadolu'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihi Antolojisinin dokuzuncu ayağı” olarak sunulan *Frengi* kitabının tek sayfalık 'Sözbaşı'nda çalışma, “... kendi adıyla anılan 'Behçet' hastalığının tedavisini bularak milyonlarca insana şifa kaynağı olan” Dr. Hulusi Behçet'e ithaf edilmiştir ([s. v]). Ord.Prof.Dr. Hulusi Behçet kendi adıyla bilinen hastalığı

¹ *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz)*, yay.haz. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse ve A. Çağrı Büke, Ankara, BUHASÜDER yay., Gece Kitaplığı, 2024 (429 s., resim, tablo, kaynakça, dizin, özgeçmişler). ISBN 978-625-425-996-8

tanımlanmış, fakat hastalığın tedavisini bulamamıştır.² Frengi hastalığı üzerindeki klinik ve akademik çalışmaları, herhalde elimizdeki kitabın kendisine ithaf edilmesi için yeterlidir.

Editörler, özellikle tıbbi terimlerin yazım ve denetiminden sorumlu sayılabilirler. Örneğin, sifilis etkeni olan *Treponema pallidum* kitapta: *Treponema Pallidum* (s. 1, 22, 66, 267, 360.), *treponema pallidum* (s. 59, 141, 144, 188, 194, 382), *treponema palle* (s. 195, 201) olarak yanlış yazılmıştır. Frengi adının doğru yazımının ‘sifilis’ olduğu ise, bize kitaptaki son makalede Dr. Ahmet Doğan Ataman tarafından anımsatılmaktadır (s. 397).

Frengi kitabında yer verilen çalışmaların ortak bir özelliği, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı) Osmanlı Arşivi belgeleri ile, yayımlanmış, çoğunluğu eski harfli yayınların kaynak olarak kullanılmış olmasıdır. Bu nedenle makalelerde tekrarlar, aynı kaynağın farklı alıntılanması ve “ham” aktarmalar dikkati çekmektedir. Örneğin, frengi hastalarının Hanzal denilen Ebuçehil Karpuzu ile şifa bulduğu (s. 30) ; Lousaper Torigian’ın (doğrusu Lusaper Torikyan) “İmparatorlukta eğitilen ilk hemşire” olduğu (s. 43), gibi yanıltıcı bilgiler yanında, bazı alıntıların kaynağından farklı olduğu saptanmıştır. Yine bir makalede geçen “Osmanlı ırkı” deyimini referans verilen Hilal-i Ahmer belgesinin orijinalinde yoktur (s. 42).

Bir makalede ise, Dr. Besim Ömer’in *Nevsal-i Afiyet*’inde (dördüncü kitab, 1322/1906, s. 480-486) sifilis etkeninin hem “virüs” hem de “mikrop” olarak nitelemesi yanılığının tekrarlandığı görülmektedir (s. 24). Doğumda edinilen yenidoğan frengisinin “kalıtımsal” sayılması herhalde tıbbi terimlerin iyi bilinmemesinden ötürüdür (s. 95). Aynı biçimde, “kesbi (doğuştan olmayan frengi)” için edinsel denilmelidir (s. 195).

Tarihçenin ağırlıklı olarak resmi belgelere dayandırılması nedeniyle, ilk makalede “Osmanlı’da frengi mücadelesi 1879’da *Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi* ile başlamıştır” önermesini okuyoruz. Buna karşılık, kitapta yer verilen Dr. Hulusi Behçet’in “Frengi memleketimize İspanya’dan kovulan Yahudiler tarafından getirilmiştir” (s. 66) sözleri dikkate alınırsa, ülkemizde frengi mücadelesinin çok önce başlamış olması gerekir.³

Resmi yayınlardan alınan verilerin tam olarak yansıtılmadığı görülmektedir (s. 16): örneğin, “2014 yılına kadar alınan önlemler ile sifiliz sayısı ülke genelinde 448’e kadar indirilmiştir” bilgisi verilmiş; aynı sayfalardaki tabloda 2022 yılında Türkiye’de sifilis hastası sayısının 3.533’e yükseldiği gözden kaçırılmıştır. *Frengi Savaş Yönetmeliği*’nin 2019 yılında yürürlükten kaldırılmasının bu artıştaki rolü ise tartışılmamıştır.

Yazarlar, özgün kaynak özelliğindeki tıbbi makaleleri okumak yerine genellikle ikincil kaynakları kullanmışlardır. Vurgulanması gereken bir örnek: Müderris Doktor [Ernst] v. Düring Paşa’nın “Anadolu’daki Andemik Frengi Hakkında Tedkikat” (çev. Mustafa Hakkı [Akansel] *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecm.*, 6, 1, Kanunusani 1340/Ocak 1924: 45-58) bildirisidir (s. 58). Aynı metin içinde, doğru okunan “şankr” teriminin (s. 59) birkaç sayfa sonra “şangra” olarak okunup yanına da alıntılanan metindeki eski harfli yazımının kopyalanması (s. 62), belki makalenin iki yazarının ayrı çalışmalarıyla açıklanabilir?

² Gülay Satar. “Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne Giriş Süreci” Doktora Tezi (Çukurova Üniversitesi, 2004); Gülay Satar. *Türk Tıbbının Sönmeyen Yıldızı: Ord.Prof.Dr. Hulusi Behçet*, Ankara, Akademisyen Kitabevi A.Ş., 2018.

³ [Hulusi Behçet] “Frengi memleketimize İspanya’dan kovulan Yahudiler tarafından getirilmiştir. Fakat bu zamanda bizde fahişelik olmadığından hastalık mevzi kalmıştır.” *Cumhuriyet*, sayı 4254, 20 Mart 1936, s. 2, sü. 1-2 “Frenginin tarihi. Profesör Hulusi Behçet, dün bu mevzu üzerinde şayanı dikkat bir konferans verdi”; *Haber*, sayı 1510, 20 Mart 1936, s. 2, sü. 4-5.

Bir başka yerde, “1902 yılında Hüdavendigâr Vilayeti’nde... bilinen 3.500 frengili vardı. Yapılan tedaviler ve ücretsiz ilaç dağıtımıyla Kasım 1902’de 20’ye düştü” (!) denilerek Umum Mekatib-i Askeriye Nezaret-i Şahanesi’ne kimin tarafından yazıldığı belirsiz bir belgeden yine olduğu gibi aktarılmıştır (s. 78).

Yine, eski eski yayınlardan yorumsuz aktarılan “felsefeye istinaden hastalık için ‘frengi ruhu : *essence de la syphilis*’ ismi verilmiştir” (s. 145); “Onyedinci asrın uleması... kimya ve felsefe üzerine istinaden beyan-ı mütalaa ettikleri için ‘frengi ruhu : *essence de la syphilis*’ diye bir şey tarif [etmişlerdir]” (s. 192, dn 37) sözleri yanıltıcıdır. Buradaki *essence de la syphilis* teriminin felsefe ile ilgisi yoktur; frengi etkeni anlamındadır.

İnzibat-ı Sıhhiye-i Hususi Nizamnamesi’nin (1909) ele alındığı beşinci ve *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilatı Olmıyan Mahallerde Frengi İletinin Men’-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi* başlıklı belgenin (1915) tanıtıldığı altıncı makaleler (s. 112-153), bize Türkiye’de, *Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi*’nden (1879) *Frengi Savaş Yönetmeliği*’ne (1983) kadar, sifilis ile ilgili mevzuata kitapta çeviriyazılarıyla topluca yer verilmesinin yararlı olabileceğini göstermektedir.

Dr. Ömer Abdurrahman’ın *Gençlere Gizli Nasihatler* (ikinci kısım) adlı 85 sayfalık kitapçığının çevirisinden oluşturulan dokuzunca makalede de tıbbi terimlerin kontrol edilmediği görülmektedir, Ör. meşime : döl yatağı, rahim (s. 197) değil plasenta; gulfe : prepisyum (s. 195); zumug : gom; karha-i akile : lupus formu; şekl-i akalit : (doğrusu) şekl-i akliyet: gangrenöz; klorür dözenin : chlorure de zinc, çinko (II) klorür (s. 210) vb. olmalıdır. (Kitapçığın *Frengi* kitabının konusuyla doğrudan ilgili zeyli “Bizde Fuşiyatın Tabii Olduğu Kavanin ve Nizam Hakkında Malumat-ı Muhtasar” ise çevirilmemiştir.)

Yazılı ve basılı eski metinlerin okunmasında bazı hatalar dikkati çekmektedir, ör. Beyoğlu’nda “Biruni Muayenehanesi” orijinal belgede Kılburnu; “Adadağı”: Elmadağı’dır (s. 124). “Permanganat, du pas”: permanganate de potasse (s. 132) olmalıdır; safsafiyet-i zibak: cıva salisilat; hasra: lomber bölge (s. 148), vb.

Kitaptaki yazılar içinde Dr. Hulusi Behçet’in *Frengi Dersleri*’nin (1936) kaynak olarak gösterildiği bir tek makale vardır; ancak yazar, iyotu bir ilaç adı sanmıştır: “bir diğer tedavi yöntemi olarak ise *Iode* adı verilen ilaç kullanılmıştır” (s. 116).

Tarihçi yazarların tıbbi bilgi eksikliği bazı yanlış anlaşılmalara yolaçmıştır. Örneğin, (s. 221) “Maraz-ı Zührevi ‘Frengi’de Tedavi Bil-Masl (sérotherapie) Tecrübesi”⁴ başlığıyla kaynak gösterilen eski bir makaleden yararlanan yazar, seroterapi karşılığında kullanılan (sad harfi ile yazılan) ‘tedavi bi’l-misl’ terimi ile ‘tedavi bi’l-misl’ (peltek se ile): *Bir hastaya ters, aksi tedavide bulunma...* (*Devellioğlu Lugati*, 35. bs., 2023, s. 1228) uygulamasını karıştırmıştır.

Sürelî yayınlarmın önemini gösteren aynı makaleden, Hulusi Behçet’in 1914 yılında “kendisini en fazla endişeye sevk eden durumun hastalığın daha ziyade Müslüman ve özellikle gizli ilişkide bulunan İslam kadınlarında yaygın olmasını” gösterdiğini öğreniyoruz (s. 229). Kuşkusuz, Türkçe dışında, özellikle Fransızca ve Rumca dergiler taransa, İstanbul ve Anadolu’da yaşayan diğer toplumlar arasında benzer yakınmalar olduğu görülebilir.

⁴ Başlıktaki ‘masl’ sözcüğünün doğru okunuşu ‘misl’dir, bkz. *T.C. Resmî Gazete*, sayı 1741, 7 Mart 1931, 281, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinden Tamim. “Frengi teşhisi için kanda misli teamüllerin [serolojik reaksiyon] yapılamadığı yerlerde hastalardan kanın ahzı ve serumun tefriki ile pipetlere çekildikten sonra misli teamül yapılan müessesata gönderilmesi...”

Frengi konusunun tarihçiler ve sosyal bilim araştırmacıları için popüler bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Kitaptaki makalelerin kaynakları arasında, frenginin ele alındığı 5 doktora tezi ve 9 yüksek lisans tezi vardır. (YÖK Tez Merkezi kayıtlarında bunların dışında Türkiye’de frenginin tarihçesiyle ilgili 15 yüksek lisans tezi daha gösterilmiştir. Frengi tarihi konusunda otuza yakın tez yapıldığı anlaşılmaktadır.) Sözkonusu doktora tezlerinden birinin geniş bir özeti kitaba alınmıştır (s. 266-315). Yazara göre, “Frengi hastalığı ile mücadeleye bakıldığı zaman 1925 tarihi bir milat kabul edilir. Bu tarih öncesinde kanun çıkarılmışsa da ilk ciddi mücadele bu tarihten önce başlamıştır” (s. 285). *Frengi* kitabında okuduğumuz Dr. Cemil Süleyman Alyanakoğlu’nun biyografisi (s. 241-265); Frengi tedavisinde kullanılan ilaçların Türkiye’deki tüketimi (s. 315-330) ve İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti’nin öyküsü (s. 331-359) bu saptamayı desteklemektedir. Türkiye’de frengi ve verem hastalıklarına karşı örgütlü savaşımın eşzamanlı yürütüldüğü söylenebilir.

Sıhhi Müze Atlası’ndaki (1926) frengi tablolarının tanıtıldığı makalede *Frengi* kitabının kapağındaki renkli resmin aynı kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. (Bir ilkokul öğretmeni olarak öğretmenlerimizimizin eşliğinde gezdiğimiz İstanbul, Sultanahmet’teki müzede sifilitik lezyonlar taşıyan genital organlara ait bazı makroskopik piyeslerin sergilendiğini anımsarız.) *Sıhhi Müze Atlası* erişime açıktır.⁵

Frengi ile mücadelenin 1938-1960 döneminin ele alındığı makalede yine tartışmalı bazı veriler buluyoruz. Örneğin, “1939 yılında... üç büyük şehirde hastalıktan [frengi] hayatını kaybedenlerin toplam sayısı 8’dir” (s. 384-385). *Türkiye İstatistik Yıllığı*’na göre (c. 18, 1951) Türkiye’de frengiden ölenlerin sayısı 2.039’dur (s. 390, tablo 3). Bu sayıların demografik yapı açıklanması yeterli olmayabilir. Makalede, frengi tanısı için kullanılan ‘Wassermann antijeni’nin 1950’lerde Dr.vet. Zekai Muammer Tunçman’ın laboratuvarında üretildiği not edilmiştir.

Yerel uygulamalarla ilgili, 14 Haziran 1915 tarihli 12 maddelik “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi” ve *Bursa’ya Mahsus Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi* (Bursa Sıhhat ve İctimai Muavenet Md., Bursa Vilayet Matb., 1929, 31 s.) gözden geçirilmiştir. Araştırmacıların Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’de yapılan ve *Gazette médicale d’Orient*’te yayımlanan frengi ile ilgili yazı ve tartışmalara bakmadıkları anlaşılmaktadır.⁶

Türkiye’de yayımlanmış Türkçe dışındaki frengi kitapları incelenmemiştir. Bunların bir örneği Tekirdağlı Dr. Movses Malakyan’ın *Sifilisi* (Sifilis) başlıklı İstanbul baskısı Ermenice frengi kitapçığıdır.⁷

⁵ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/d8a3e1fa-85c8-4e08-ac85-1a095384a113>

⁶ Bkz. Dr. N. Cousovich. “Deux observations de syphilis congénitale, précédées de quelques mots sur les doctrines les plus récentes en matière de syphilis” *Gazette médicale d’Orient*, VII, 1, Avril 1863, no. 1: 10-13.

⁷ Doktor M.[ovses] G.[arabed] Malakyan (1876 Tekirdağ-1949 Nice), *Sifilisi*, [Sifilis]. İstanbul, H.[arutyun] Asaduryan Mahdumları Matb., 1922, Tıp-Hıfzıssıhha Kitapları, No. 3. (Ermenice. 13,5x19,5 cm., 46 s., 10 krş.)

